ISSN print 2414-4495, ISSN online 2710-1444, https://msz.knmu.edu.ua, msz.journal@knmu.edu.ua

Питання викладання та лекції

УДК: (042.3)Данилевський:61(091)

ЛЕКЦІЯ ВАСИЛЯ ЯКОВИЧА ДАНИЛЕВСЬКОГО ПРО ЛІКАРЯ, СУСПІЛЬСТВО, КУЛЬТУРУ ТА МЕДИЦИНУ (1921): КОМЕНТОВАНИЙ ПЕРЕКЛАД

Білецька О.М.[1], Шевченко О.С.[1, 2], Губіна-Вакулік Г.І.[1], Латогуз С.І.[1], Полоннік І.А.[1], Ворошилова Є.І.[1], Гурбич О.С.[1], Білий Є.Є.[1]

[1]Харківський національний медичний університет, Харків, Україна
[2]Харківський Регіональний Інститут Проблем Охорони Громадського Здоров'я, Харків, Україна

Стаття продовжує цикл лекцій видатного харківського вченого зі світовим ім'ям Василя Яковича Данилевського. В ній вчений зазначає, що в другій половині минулого століття кругозір лікаря значно розширився з усвідомленням необхідності соціального служіння медицини. Щоб враховувати соціальні зв'язки пацієнта для його діагностики та лікування, лікарю потрібні знання в галузі соціології, психології, економіки, інших науках та галузях знань. Великий натовп небезпечний, якщо його психіка налаштована на руйнування. Громадське служіння лікаря також стосується епідеміології, гігієни праці, судової експертизи, шкільної гігієни, соціальної психології та психіатрії. Компетентність лікаря буває необхідною може бути корисною для оцінки мистецтва, літератури, адекватності світогляду та релігійних поглядів. Психогігієна, на думку вченого, може попереджати симптоми виродження у сфері образотворчого мистецтва та літератури, перш ніж ті вплинуть на душевний стан неврівноважених натур і незрілих інтелектів. У деяких осіб зручність та комфорт міського життя призводять до моральної слабкості та зніженості, а соціальна суєта – до психопатичної особистості. Особи з розладами психічної сфери шукають у творах літератури та мистецтва все дуже хвилююче, дратівливе. Звичайний рівень задоволення витонченим для них вже є мало прийнятним. На противагу впливу міської «надкультури», лікар може рекомендувати відновлення толерантності людини до суспільного середовища та її оздоровлення через фізичну працю, сувору дисципліну, витримку, терпіння в умовах сільської місцевості. Такі складні завдання випадають лікарю на терені його громадського служіння.

Ключові слова: *соціальна психологія, еволюційна психологія, мистецтво, особистість.*

Відповідальний автор: Білецька О.М.
✉ Україна, 61022, м. Харків,
пр. Науки, 4, ХНМУ.
E-mail: om.biletska@knmu.edu.ua

Corresponding author: Biletska O.M.
✉ Ukraine, 61022, Kharkiv,
Nauky ave., 4, KhNMU.
E-mail: om.biletska@knmu.edu.ua

CC BY-NC-SA

© Білецька О.М., Шевченко О.С., Губіна-Вакулік Г.І., Латогуз С.І., Полоннік І.А., Ворошилова Є.І., Гурбич О.С., Білий Є.Є., 2025

© Biletska O.M., Shevchenko A.S., Gubina-Vakulik G.I., Latohuz S.I., Polonnik I.A., Voroshylova Ye.I., Hurbych O.S., Bilyi Ye.Ye., 2025

ISSN print 2414-4495, ISSN online 2710-1444, https://msz.knmu.edu.ua, msz.journal@knmu.edu.ua

Цитуйте українською: Білецька ОМ, Шевченко ОС, Губіна-Вакулік ГІ, Латогуз СІ, Полоннік ІА, Ворошилова ЄІ, Гурбич ОС, Білий ЄЄ. Лекція Василя Яковича Данилевського про лікаря, суспільство, культуру та медицину (1921): коментований переклад. Медицина сьогодні і завтра. 2025;94(1):96-115. https://doi.org/10.35339/msz.2025.94.1.bsg

Cite in English: Biletska OM, Shevchenko AS, Gubina-Vakulik GI, Latohuz SI, Polonnik IA, Voroshylova YeI, Hurbych OS, Bilyi YeYe. Vasyl Yakovych Danylevskyi's lecture on the doctor, society, culture and medicine (1921): an annotated translation. Medicine Today and Tomorrow. 2025;94(1):96-115. https://doi.org/10.35339/msz.2025.94.1.bsg [in Ukrainian].

Salus populi – suprema lex esto.[1]

Вступ

Академік Василь Якович Данилевський (*рис.*) – видатний український фізіолог, громадський діяч, просвітитель. Переважно в дореволюційний час вчений часто виступав з публічними лекціями та публікував праці з питань особистої та соціальної психогігієни: «Нотатки про психомоторні центри» (1877), «Душа та природа» (1889), «Почуття та життя» (1894), «Народний будинок та його суспільно-виховне значення» (1898, 1908, 1915), «Нотатки із соціальної фізіології» (1904), «Фізіологія та соціальне життя» (1910) «Основний фізіологічний закон розвитку розуму та волі» (1910), «Етюди з фізіології особистого та соціального життя» (1910), «Нарис з фізіології соціальних недуг» (1914).

Перелічені роботи були присвячені дослідженням нервової системи та її ролі в регуляції рухів і поведінки, взаємодії між духовним (психічним) і матеріальним (фізіологічним) аспектами життя, аналізу емоцій та їх ролі в життєдіяльності людини, ролі освіти та культури в формуванні суспільства, впливу соціальних умов на фізіологічні та психічні процеси, соціальну відповідальність науки, доцільності поєднання фізіологічних досліджень із соціальними аспектами життя, еволюційному характеру психічного розвитку, роль особистості в суспільстві, патофізіологію алкоголізма.

Рис. Данилевський В.Я. (1852–1939)

У них Василь Якович висловив багато цінних думок, що актуальні до сьогодні: про взаємозв'язок фізіологічних процесів і психічних явищ, про єдності людини з природою та вплив природних законів на психічну діяльність, про почуття як основний рушійний механізм поведінки та соціальної адапта-

[1]*Фраза з римського права та філософії (зустрічається у працях Цицерона, датованих приблизно 51 роком до н.е.), яка перекладається як «Благо народу – найвищий закон» та може бути гаслом соціальної справедливості у сучасному державному управлінні.*

ISSN print 2414-4495, ISSN online 2710-1444, https://msz.knmu.edu.ua, msz.journal@knmu.edu.ua

ції, про необхідність освіти для всіх верств населення, наукового підходу – для вирішення соціальних проблем, про залежність здоров'я суспільства від здоров'я окремих індивідів; про фізіологічні основи розвитку розуму та волі, про взаємозв'язки між індивідуальними та колективними аспектами життя. Данилевський В.Я. неустанно пропагував ідеї освіти для всіх, культури та соціальної справедливості.

Свій світогляд і філософське мислення Данилевський В.Я. формував переважно у передових колах європейської культури. З автобіографії Данилевського В.Я.: «Для участі у наукових з'їздах, для особистого ознайомлення з новітніми успіхами фізіологічної методики, для так необхідного особистого спілкування з представниками західноєвропейської науки, особливо заради спеціальних робіт (через крайню незручність своєї лабораторії), Д. неодноразово здійснював поїздки за кордон («відрядження із вченою метою»: у 1883 р. – до Страсбурга та Женеви, у 1887 р. – до Відня, у 1889 р. – до Роскова, Парижа та Базелю, у 1890 р. – до Берліна, у 1893 р. – у Фрейбург та Бад, 1897 р. – у Париж, 1899 р. – у Берн, 1901 р. – у Фрейбург та Бад, 1902 р. – у Цюріх, 1903 р. – у Відень)».

У своїй лекції про соціальне служіння лікаря Данилевський В.Я. відкривав студентам стрункy систему базисних знань про пацієнта, зокрема, як про біосоціальний суб'єкт. Таким чином, після перших вступних лекцій досвідчений професор вже спрямовував майбутніх лікарів до більш складного мислення про взаємозв'язки в системі лікар-пацієнт-соціум. «У самому покликанні лікаря закладена величезна моральна сила. Не можна забувати, що повага і довіра народу до медичної науки та її представників є моральною цінністю, що займає почесне місце в соціальній психології. Чим вищий науковий рівень лікарів, чим більше вони їх цінують та поважають, тим вище їх суспільне значення» [1, с. 165].

Науково-філософські погляди Василя Яковича до і після Жовтневої революції 1917 року не збігалися з політичною ідеологією в країні. Через це вченому зі світовим ім'ям двічі доводилося залишати кафедру нормальної фізіології. Проте надалі Данилевський В.Я. ще з більшим піднесенням продовжував наукову, організаційну та освітню діяльність на нових теренах. Висвітлені ним закони розвитку особистості в суспільстві (зокрема, у «Нарисі з фізіології соціальних недуг» 1914 року») і сьогодні сприяють розумінню сучасного життя людей з його соціальними проблемами і навіть катастрофами.

Самовіддана просвітницька діяльність Василя Яковича Данилевського крізь темряву невігластва заради народної освіти незалежно від політичних ідей в державі – великий подвиг громадянина в історії вітчизняної медицини [2]. Але особливої уваги заслуговують лекції, які Данилевський В.Я. читав студентам медичного факультету Харківського університету та жіночого медичного інституту на самому початку їх навчання медицині. Ми вже познайомили сучасного читача з лекціями Василя Яковича про здоров'я та хворобу [3], про науку, університет та вибір факультету [4], про лікаря, хворого та успіхи медицини [5]. Наступною до уваги надається скорочений текст ще однієї лекції «Про лікаря і суспільство, культуру та медицину» з книги В.Я. Данилевського «Лікар, його покликання та освіта» [6]. Адаптовані речення та примітки редакції взяті [у квадратні дужки].

Лекція Василя Яковича Данилевського про лікаря і суспільство, культуру та медицину (1921)

Колишня медицина не відрізнялася широким світоглядом. Майже всі її

ISSN print 2414-4495, ISSN online 2710-1444, https://msz.knmu.edu.ua, msz.journal@knmu.edu.ua

турботи були спрямовані на відновлення здоров'я лише окремої особи, *індивіда*. Ще менше завдань мав лікар щодо способів запобігання хворобам. <...> Але в другій половині минулого століття кругозір лікаря значно розширився у бік *соціального* служіння медицини, задля задоволення назрілих у суспільній свідомості потреб населення та держави, а головне – внаслідок прогресу наукового знання. Інтереси індивідуального життя його пацієнтів виявилися не відокремленими та ізольованими, але органічною частиною життя всього колективу. Щоб глибше зрозуміти етіологію, [патогенез] хвороб та їх профілактику, треба виходити з умов спільного життя, треба приймати до уваги побутові, соціальні, економічні, трудові та інші сторони. Виявилось, що одного природознавства лікареві вже недостатньо. Йому доводиться знайомитися з соціологією, економікою, статистикою, педагогікою, з вченням про народне господарство та громадський благоустрій, з фабричною та заводською технікою тощо.

Чим далі живе цивілізована людина, тим більше особистість поглинається суспільством. Інтереси «монобіозу» [підпорядковуватися інтересам] «полібіозу». Чим більше більшим є культурний, розумовий розвиток населення, тим складніші соціальні та економічні умови його життя. Права окремої особи, її матеріальна та духовна незалежність, свобода дій, інтереси, особистий почин – обмежуються та регламентуються в ім'я загального блага. Соціум імперативно диктує кожному мало не всю програму його життя, поведінки та праці. <...> Постійні та безперервні взаємини членів всередині організованого, міцно згуртованого колективу створюють умови для соціального тертя, що згладжує особливості окремих осіб. Таке підпорядкування життя під загальні одноманітні норми сприяє найбільшій стійкості внутрішньої рівноваги та забезпеченню основних органічних потреб колективу.

Переваги спільного життя всередині організованого колективу настільки великі, що кожна окрема особа охоче жертвує частиною своїх особистих інтересів, аби захистити соціальну, державну організацію від розпаду та розколу. Сам інстинкт, що вихований у людині в полібіотичних умовах протягом десятків тисячоліть, змушує її жертвувати іноді своєю енергією, своїм благополуччям і навіть життям для захисту та порятунку свого ближнього і всього колективу.

<...> психологія суспільства має глибокі основи, що діють подібно до органічних сил індивіда і за генезом та активністю належать до сил того ж порядку. Те, що в особистому житті особи реалізується під впливом *фізіологічних* мотивів, те саме в організованому колективі цілком диктують *психологічні* акти та властивості. Зрозуміло, що найближчими причинами цих актів можуть бути і суто тілесні умови: харчування, захист від холоду, болю, втоми, усунення перешкод для пересування, роботи тощо.

<...> Якщо відцентрові сили особистості захоплюють її надто убік від імперативів спільного життя, то регулятором є суспільна дисципліна, що так легко переходить у гніт і насильство над індивідом. Звідси й випливає постійне прагнення людини звільнитися від цієї централізованої опіки заради свого вільного розвитку і заради здійснення своїх особистих цілей та завдань.

Очевидно, для прийнятного перебігу життя необхідний відомий компроміс між колективом та особистістю. Ця угода має забезпечувати здійснення найвищих цілей їх обох – *розвиток та вдосконалення у тих формах прогресивної еволюції*, що найбільше відповідають *загальним біологічним закономірностям*.

ISSN print 2414-4495, ISSN online 2710-1444, https://msz.knmu.edu.ua, msz.journal@knmu.edu.ua

<...> Чи станеться розрив інтрасоціального зв'язку через надмірність відцентрової сили індивіда, чи станеться повне поглинання особистості суспільством – все одно, в обох випадках постраждають інтереси культурного розвитку. До цього призводить не тільки обмеженість сил та засобів індивіда а й те, що з атрофією соціальності відпадають найважливіші стимули для особистого прогресу та вдосконалення, відпадають мотиви та сприятливі умови для відкриттів, винаходів, досліджень тощо. <...> Ті моральні сили, які так доцільно виникають з людського взаємного спілкування, безумовно, впливають і на розумову працю, без якої немислимий ніякий прогрес. <...> Моральна та інтелектуальна взаємодія людей, яка виявляється у таких різнорідних проявах та формах, як наслідування, змагання, заохочення, конкуренція, взаємодопомога, марнославство, честолюбство тощо, призводить до складного алгебраїчного підсумовування і взагалі – до поєднання інтересів та мотивів окремих особистостей, груп, партій. Результатом такого співвідношення є прагнення поліпшити роботу, умови, завдання, саме життя. Усе це сприяє збільшенню суми трудової енергії, що розвивається, і вдосконаленню її продуктивності. Там, де, навпаки, переважає повна рівновага властивостей, однаковість і врівноваженість частин усередині складної системи, де згладжені всі різниці, там панують квієтизм, байдужість, апатія. За таких умов затухають активні сили, слабшають прагнення … Енергія не діє, бо немає головної умови для її розвитку – немає «різниці напруг».

<...> Те, що служить *інтрасоціальним цементом* для скріплення окремих частин [колективу] (мораль, право, наука, мистецтво, політика, правосуддя, мова, релігія, філософія, література, економіка, єдність побуту та звичаїв) утворюється та розвивається творчою енергією людини заради задоволення певних потреб її духу та життя. Різноманітність такої функціональної діяльності і взаємодії служить яскравим відображенням різноманіття цих потреб, що поступово і фатально наростають під час прогресивної еволюції індивіда та колективу. З часом потреби останнього починають настільки фатально переважати завдання та інтереси індивідуального життя, що зрештою найбільша частка робочої енергії людини, витрачається на «потреби та користь» суспільства, а не особисто для її задумів і потреб.

<...> Наскільки дійсно вдається людині ставати на правильний шлях для своїх ідеальних досягнень, це покаже майбутнє. Поки що підтверджується старий вислів, що не ідеї керують світом, а пристрасті та характери. Доказів на користь соціального оптимізму є ще дуже мало. Боротьба егоїзму людини та альтруїзму триватиме ще довго. Тільки справжня просвіта (майбутня *софократія!*) зможе допомогти в подоланні всяких інстинктів, почуттів і пристрастей та забезпечити людству правильний прямий шлях до прогресивного розвитку.

<...> Ніякі ідеальні прагнення не дадуть індивіду ні морального, ні розумового задоволення, якщо замість свободи почину та праці над ним тяжітиме гніт життя та людей. Такий стан тим більше обтяжливий, адже за Ламартином «людина є занепалим божеством, яке не може забути небеса!»

[Альфонс де Ламартин (фр. – Alphonse de Lamartine; 1790–1869) – французький поет, письменник, політик і філософ, один із ключових представників романтизму у французькій літературі; важлива фігура у політичному житті Франції, зокрема під час Революції 1848 року, коли він тимчасово обіймав посаду міністра закордонних справ і фактично керував урядом. Наведене

ISSN print 2414-4495, ISSN online 2710-1444, https://msz.knmu.edu.ua, msz.journal@knmu.edu.ua

висловлювання відображає романтичний ідеал Ламартина А. про те, що людина, незважаючи на свої недоліки та гріховність, зберігає в собі слід божественної природи і прагне повернутися до духовної досконалості. Ця ідея перегукується з християнськими та філософськими концепціями про гріхопадіння людини та її прагнення до спасіння].

Під егідою громадськості, що своїми інститутами моралі, права, суду, благоустрою охороняє робочу енергію людини, доцільне творення культурних цінностей відбувається незрівнянно в більш забезпечених умовах, ніж при зворотних відносинах, коли "homo homini lupus est" [лат. «людина людині – вовк»; фраза давньоримського письменника Плавта (250–184 рр. до н.е.) з його комедії «Осли» (лат. "Asinaria") [7]]. Звідси – і більша продуктивність праці, і велика схильність людини до активної діяльності та використання культурних благ за врівноваженого, *організованого соціального* життя, коли взаємодія та взаємодопомога його членів стають не випадковими, але планомірно та доцільно сумісними в реальних умовах існування.

<...> Книгодрукування, парова машина, електрика, а в майбутньому – променистa енергія – ось ті науково-культурні сили, які роблять людину непереможною у боротьбі за щастя, за прогресивну еволюцію свого життя. Що ж чекає на неї в майбутньому, через 100 чи 200 років, якщо прогрес науки та прикладного знання буде іти безупинно, не спотикаючись через соціальні та політичні пертурбації! І все це стане недосяжним, якщо закони спільноти не забезпечать розумного користування силами людини, її планомірною працею, якщо вибухи пристрастей та інстинктів перетворять цивілізовану людину на її напівлюдського прапредка... Звісно, що і в досконалому організмі людини є рудиментарні органи, і в його особистому житті виникають явища атавізму, і в його психіці іноді виявляються найдавніші пережитки, але все це поступово слабшає, атрофується за загальним біологічним законом "atrophia ex inactivitate" [лат. «атрофія від бездіяльності»].

Здавалося б, що там, де панують свідомість і воля людини, де вона пишається довільним устроєм своєї історичної долі, там настав час уже давно відмовитися від усіляких звіриних рудиментів та атавізмів. Однак саме останнім часом стало відомо, що ще в XX столітті «цивілізований» європеєць – людина, начинена всякими гаслами, проектами та софізмами, легко скидає з себе особу культури, струшує тонку штукатурку цивілізації та перетворюється на справжнього звіра.

<...> Є одна галузь людської діяльності, в якій творчий геній, мабуть, не терпить втручання та вказівок ззовні. Це – сфера художніх витворів мистецтва та літератури. Однак, чи є будь-яка інша галузь творчості, в якій так сильно не відображається вплив навколишнього середовища взагалі та людського суспільства зокрема, як саме у творах художнього генія.

<...> …для культурної людини, яка живе всередині цивілізованого суспільства, зоологічна первинна пристосованість стає зайвою. Вона створює собі штучне зовнішнє середовище, в якому зміни та випадковості зовнішньої природи на її житті зовсім не відбиваються. У цій незалежності, між іншим, відображається мірило прогресу та культури. А тим часом, це середовище – спільнота – вимагає від людини великої пристосованості, і саме у психологічному відношенні. <...> Ось тут, у соціально-психологічній галузі, і можливі її недоліки та спотворення, заради яких потрібні консультація та сприяння лікаря-гігієніста.

Втім, чимало ще мине часу, доки будуть науково обґрунтовані та сформу-

ISSN print 2414-4495, ISSN online 2710-1444, https://msz.knmu.edu.ua, msz.journal@knmu.edu.ua

льовані головні положення соціальної психогігієни.

<...> Для лікаря найбільший інтерес у полібіозі представляє та сторона, про яку в стародавньому Римі говорили: "Senatores boni viri, Senatus autem mala bestia" («сенатори – славні мужі, сенат же – підступний звір»). (Цей вираз приписують одному з його імператорів). Сенс у тому, що всяке збіговисько людей здатне на такі похибки і аберації розумового і морального порядку, від яких окрема людина зможе утриматися.

Тут перед нами розгортається своєрідна «психологія натовпу», в якій навіть сучасна культурна людина атавістично перетворюється іноді на первісного дикуна з пануванням його грубої сили, з примітивною утилітарною мораллю, з інстинктами та спонуканнями нижчого порядку. Критерії розуму, моралі, альтруїзму, науки, філософії, естетики принижуються, втрачають свою силу та вплив. На їхнє місце стають стимули грубого почуття та емоції, що не засуджуються ні критикою свідомості, ні регуляторами волі, стимули, що випливають тепер із глибини психіки, з «прадавніх її формацій». Ті прояви неприборканості, нетерплячості, імпульсивності, що були такі характерні для дитячого та юнацького віку, несподівано виявляються й у дорослого, який потрапив у жвавий, хвилюючий натовп. За таких умов «психічна зараза» передається через навіювання та наслідування у вигляді якоїсь спільної одноманітної «поляризації» душі. Для всього зборища встановлюється будь-який спільний інтерес – очікування чи загальний афект, наприклад, емоція обурення, захисту, нападу, нетерпіння тощо. Почуття, уява, воля, навіть мислення налаштовуються у відомому напрямку у всіх однаково. Спільними можуть бути в такому разі ілюзії почуттів, аберації розуму, потьмарення совісті, похибки моральності.

<...> Звичайно, люди з сильно розвиненою волею, з виразною індивідуальністю, з великим самовладанням, які звикли жити розумно, нелегко піддаються «психології натовпу». Але все ж поляризаційний чи «індукований» його вплив, хоч і слабкою мірою, може за певних умов позначитися і на їх вчинках чи настрої. <...> …легке навіювання, наслідування, підпорядкування особи оточуючій масі поєднуються зі зниженим почуттям особистої відповідальності, з напівсвідомої власної безкарності і необмеженої свободи дій, вчинених у стані загального настрою та устремління.

Лікарі давно вже знають, що надто розвинена схильність до *наслідування*, що помічається у звичках, симпатіях, захопленні модою, знаменує собою слабкий розвиток особистого «я», недостатність інтелекту, сили волі, слабкість їх особистих регуляторів. Нерідко високе наслідування при душевних розладах поєднується з дефектами моральності. Причому розумові здібності людини можуть залишатися нітрохи не зачепленими. У таких суб'єктів вже помічаються явні симптоми «моральної анестезії», тоді як логічність суджень та пам'ять виявляються збереженими. <...> Чим неосвіченіші, грубіші та забобонні люди в «натовпі», тим скоріше вони готові до всякого роду ідолопоклонства і фетишизму, тим більше вони можуть бути засліплені і «одурманені» словами, вигуками, подіями, враженнями, тим легше вони підкоряються деспотизму «героїв». Звідси зрозумілий сильний індукований вплив на натовп несамовитого фанатика, припадкового істерика або клікуші, хоча б це і була груба, неосвічена людина, яка не здатна до зв'язного, логічного мовлення та не мала соромитись брехні.

Завдяки величезній силі інерції, великий натовп, коли він мобілізований у відомому напрямку, становить серйоз-

ISSN print 2414-4495, ISSN online 2710-1444, https://msz.knmu.edu.ua, msz.journal@knmu.edu.ua

ну небезпеку, якщо його психіка поляризована в сенсі руйнування. Адже життєва практика показує, що альтруїстичні почуття та ідеї добра, великодушність, гуманізм, милосердя, взагалі благородні спонукання так рідка вселяють загальний підйом у «натовпі», його ентузіазм і наснагу. Навпаки, гнів, злість, ненависть, обурення частіше є стимулами його збудження, що для своєї «розрядки» потребує вчинення насильницьких дій. Тут і виявляється найбільш яскраво «зоологічна» підкладка психіки натовпу, де природа на першому плані створила інстинкти самозахисту та нападу, егоїзму та боротьби.

<...> нам треба ще зазначити схильність до різного роду догматизму і підпорядкування авторитетам, що спостерігається на нижчих щаблях розумового розвитку, і навіть за умов відволікання свідомої критичної думки особистості. Звідси зрозуміло, що активаційний та спрямовуючий впливи спільноти на індивіда можуть бути благотворними лише тоді, коли вони гарантовано захищені від безправ'я та аморальності, від гніту та знеособлення. Так само, обов'язковою умовою для цього можуть бути доцільне виховання волі та розуму, широке просвітництво на науковій основі, стійка правова свідомість та самодіяльність.

<...> Від деяких світлих і темних сторін колективного життя, ми перейдемо тепер до питань *громадського служіння лікаря* як медика та гігієніста.

Як одна із галузей прикладного знання, соціальна медицина прагне застосувати наукові придбання до охорони здоров'я. Її головна мета – попереджати захворювання, зміцнювати сили людини у її соціальній масі, подовжувати тривалість її середнього життя.

<...> Різноманітність *громадського служіння* сучасного медика визначається, звичайно, складністю та багатогранністю колективного життя, а також високим розвитком [медичної науки].

<...> Проблеми *[охорони громадського здоров'я]* належать до тих санітарно-гігієнічних завдань, вирішення яких можливе лише сукупними, узгодженими зусиллями спільноти або, інакше кажучи, заходами, що виходять з організованого колективу, а не від окремих осіб.

Найбільш благотворною та корисною виявляється соціальна діяльність медика-гігієніста під час боротьби з поширенням інфекційних хвороб, коли він виступає як *лікар-епідеміолог*.

<...> …влада зобов'язана вірити лікарю, коли він стверджує, що культура населення та його матеріальна забезпеченість знижують смертність і захворюваність, подовжують тривалість життя. Введення каналізації та достатнього водопостачання у містах значно знизило смертність від черевного тифу. Розумовий розвиток жінок-матерів сприяє збереженню життя їхніх немовлят, так само як і матеріальний достаток.

У другій половині минулого століття водночас із швидким розвитком індустрії розвитку набула й професійна гігієна, медична галузь, що охоплює тепер всі види та форми людської праці і вивчається вже більш науково відповідно до певної класифікації робіт чи професій.

<...> Поліпшення самих обставин праці та життя взагалі дає безперечне зниження захворюваності робітників та їх смертності. За таких умов професійна шкода від фабрично-заводських та гірничозаводських робіт помітно знижується, навіть по відношенню до захворювань на легеневий туберкульоз.

Професійна медицина містить у собі ще один великий відділ, а саме про різні ушкодження та поранення, що виникають за несприятливих умов праці (*професійний травматизм*).

ISSN print 2414-4495, ISSN online 2710-1444, https://msz.knmu.edu.ua, msz.journal@knmu.edu.ua

<...> Проблема *наукової організації праці* містить в собі, між іншим, і визначення ступеня придатності даної особи за її фізіологічними та психічними властивостями для певного роду професійної праці.

<...> Тільки за умови наукової організації праці, її об'єктивними та суб'єктивними властивостями працюючих осіб можна сподіватися на позитивні рішення у питаннях виробництва.

Серед різних видів соціального служіння медицини роль *судового лікаря* чи експерта є однією з найвидатніших. Вже в Стародавньому Римі юристи закликали медиків на допомогу правосуддю розбиратися зі спеціальними питаннями лікарської експертизи. Ще докладніше про неї викладено у законодавстві Юстиніана [містить Кодекс Юстиніана (збірку імператорських указів), Дигести (витяги з творів римських юристів, що містять коментарі та тлумачення права), Інституції (підручник з основ права для студентів) та Новели (нові закони, прийняті після 534 року). Ці документи разом утворюють Корпус цивільного права (Corpus Juris Civilis), який став основою для багатьох сучасних правових систем, зокрема цивільного права]. Наукову постановку ця справа набула лише в минулому столітті, коли судова медицина почала розвиватися на основі анатомії, хімії, психіатрії, патологічної анатомії, фізіологічного експерименту тощо.

<...> До медичної експертизи вдаються не лише судові установи, але й інші організації: лікарняні каси, товариства страхування життя, фабрична інспекція, місцеве самоврядування, а також і приватні особи – наприклад, при виборі годувальниці, авіаторів … тощо. Особливий соціальний інтерес становить медична експертиза щодо *страхування від нещасних випадків*, наприклад, на фабриках.

<...> Громадська діяльність *шкільного лікаря* нині визнається дуже цінною. <...> Справа лікування учнів, загального нагляду за виконанням найважливіших вимог гігієни (щодо приміщення, чистоти повітря, освітлення тощо), періодичний огляд учнів значно розширилися. Питання про перевтому учнів отримало правильну оцінку, коли лікар, крім своєї спеціальності, з'явився як психолог дитячого віку.

<...> Ніхто не заперечує важливого значення фізичних умов розвитку дитячого організму для інтелекту і, взагалі, для його психіки. З іншого боку, відомо, що деякі фізичні дефекти дитини можуть шкідливо впливати на її душевні властивості. <...> …вкажемо на зв'язок розвитку волі з м'язовою системою, на послаблення уваги та розумової роботи через утруднене проходження повітря через ніс (аденоїди), на зниження успішності шкільних занять дитини через вади слуху, на нервово-психічні розлади після перенесеної інфлюенці [грипу] тощо.

<...> З одного боку, дитину привчають до систематичної наполегливої *праці*, до свідомого вольового зусилля, до самостійної роботи розуму. З іншого боку, лікар вказує на необхідну помірність у їжі, сні, задоволеннях, забавах, на шкоду будь-якої надмірності, на необхідність звикання до холоду (холодні обтирання!), до твердого ліжка, до моціону, до свіжого повітря (рухливі ігри!). <...> Лікарю доводиться зважати на особисті вроджені особливості в тих випадках, коли є ознаки успадкованих патологічних відхилень або тільки схильності.

<...> Від вас, звичайно, не могло вислизнути міркування про те, що в міру розвитку та ускладнення колективного життя, культури та цивілізації має розширюватися і галузь лікарського компетентного втручання. Вже тепер медик-

ISSN print 2414-4495, ISSN online 2710-1444, https://msz.knmu.edu.ua, msz.journal@knmu.edu.ua

антрополог висловлює свій науково обґрунтований висновок з питань *колонізації переселень*. Медична географія, тропічна медицина, гігієна, тобто екологія людини, представляють чимало фактів для судження з питань, наприклад, акліматизації людини.

Не раз уже висловлювалась думка, що попередження захворювань становить більш важливе завдання для лікаря, ніж лікування… Медична статистика не тільки вказує на величезне значення спадковості для патогенезу психозів і психоневрозів, але й наводить [дані] про великі відновлювальні сили в людині, завдяки яким у низці послідовних психопатичних сімей знову з'являється психічно здорове покоління <...> Якщо в ряді поколінь вжито заходи через підбір наречених проти накопичення шкідливої спадковості, то цим можна значно послабити сімейні обтяжувальні фактори. Звідси стає зрозумілою величезна шкода статевого підбору осіб з невропатією, алкоголізмом, … тощо.

Само собою зрозуміло, що між такими станами як алкоголізм, психопатії, …існує генетичний зв'язок, що встановлюється спадковістю. Ці вроджені особливості виявляються особливо виразно під час суспільних потрясінь, коли так сильно слабшають регуляторні функції волі внаслідок різко підвищених емоцій, афектів, нижчих інстинктів.

<...> *Соціальна цінність* лікаря полягає не в одній боротьбі з [наслідками зниження інтелекту та вадами характеру]. <...> Йому доводиться ставити й тактовні делікатні психіатричні діагнози щодо душевного стану, а отже, і соціальної цінності іншого суб'єкта, що живе у суспільстві, займає те чи інше, навіть більш менш відоме, становище і лише зрідка зупиняє на собі увагу оточуючих деякою «дивністю». <...> Лікарі знають, що у відомих випадках люди з параноєю вміють більш-менш спритно приховувати свої безглузді, маячні уявлення та ідеї. Їх можуть вважати психічно здоровими та доручати їм відповідальні справи і посади. Соціальна небезпека таких дисимулянтів може бути велика. Виявлення їх лікарем-діагностом багато в чому є складним. На неосвічену публіку подібні хворі (в початкових стадіях) іноді справляють величезний вплив.

Особливу небезпеку становлять усілякі *«психоаномали»*, … громадська діяльність [яких] може становити іноді зовсім недозволений характер. … [їх розум і логіка, пізнавальні здібності можуть бути повноцінними, але є дисоціації між мораллю та інтелектом], тоді як за нормальних умов між ними зазвичай спостерігається паралелізм. У прямих кандидатів на цю хворобу часто спостерігаються такі психічні ознаки виродження, як жорстокість, інтриганство, брехливість, зловтіха, надмірний черствий егоїзм, зневага до чужих страждань тощо.

<...> …ненормальні особливості характеру та темпераменту можуть виникати за найрізноманітніших умов, наприклад, внаслідок [травм] голови, у істеричних [осіб під час клімаксу] за деяких отруєнь ([наприклад], алкоголем) тощо.

<...> У нашій країні лікарю доводиться іноді спостерігати своєрідні форми психоневрозів у початковій або вже різко вираженій стадії у вигляді «порчі, клікуватості, біснуватості». Ці явища відомі вже з найдавніших часів через теургічне лікування. <...> З одного боку, вплив забобонів, невігластва та низького рівня розумового розвитку, а з іншого – хворобливого стану нервової системи, головним чином істерії, створюють підґрунтя для будь-якої одержимості та інших симптомів.

<...> Велике соціальне значення має встановлення психологічної індивідуальності у справі вибору професії та

ISSN print 2414-4495, ISSN online 2710-1444, https://msz.knmu.edu.ua, msz.journal@knmu.edu.ua

занять. Тут справа йде не лише про розпізнавання таких тілесних вад і хвороб, як дальтонізм, туберкульоз, патологія хребта, зниження гостроти зору, але й про визначення відомих душевних властивостей особистості за допомогою досвіду, спостереження ("mental test" англійських авторів). <...> Подібного роду психологічну «оцінку» людей виконують не тільки серед школярів, а й серед дорослих (наприклад, в Америці).

Якщо ми тепер перейдемо до таких питань духовної культури, як мистецтво, література, загальний світогляд, релігія тощо, то і тут голос лікаря може виявитися єдиним компетентним. Будь-якого роду збочення здорових понять, надмірні перебільшення, перверсії, дефекти думки і словесного їх відображення швидше за все будуть помічені і правильно оцінені лікарем, якщо він сам міцно стоїть на ґрунті наукового знання, здорового глузду та загальнолюдських ідеалів. Звичайно, для естетичної оцінки потрібна наявність вродженого, розвиненого художнього почуття, але хіба ви не зустрічали творів художньої творчості, невдалих за задумом та прекрасних за виконанням? Ненормальність ідеї не вислизне від лікарської критики, наукового аналізу. Вона виявиться сама собою, незалежно від цього, наскільки «натура» самого художника, поета чи літератора близька до невропатичної, тобто до психопатичної конституції.

<...> Навпаки, різного роду недоліки у сприйняттях художника чи літератора, різні аберації у його настрої, інтелекті, моралі, в естетичних почуттях, звісно, виявляться у його творах так же чітко і ненавмисно, як і в словесній промові виявляються, нерідко фатально, дефекти логічного мислення. І це тим зрозуміліше, що, за свідченням багатьох художників слова, в акті творіння вони так часто переживають сильні душевні хвилювання, зумовлені ідеєю, що їх поглинає, або точніше – художніми образами, що виникають у їх душі. «Наді мною ширяв величезний птах», «я чув шум його крил» – каже один з них. Шум його крил, ймовірно, був шумом крові, що сильно тече в розширених артеріях голови під час творчого екстазу!

Творчі образи, художні форми, задумані рухи, події, умови – все це яскраво виступає в уяві, живе перед духовними його очима, одягається ніби у видиму плоть. Але тут немає нічого реального, все це поки що суб'єктивне, внутрішнє надбання того ж порядку, як і галюцинація. Поспішаю, однак, обмовитися: сильна, жива уява становить частину нормального душевного життя. Галюцинація ж передбачає ненормально підвищену подразливість мозкових центрів. Якщо деякі «художники слова чи пензля» і стверджують, що в момент напруженої творчості вони повністю підпорядковуються якомусь внутрішньому голосу, «внутрішньому баченню» і вони зовсім не володіють собою в цей момент, то все ж таки ми цьому не цілком повіримо. Причина та, що все це «внутрішнє» належить їхньому інтелекту. Воно заздалегідь формувалося і розвивалося за участю їхньої свідомості та волі. При цьому сильна творча емоція заважає їхньому розумовому аналізу, критиці, а живі образи налаштованої уяви проектуються зовні, до «не-Я» так само як і всяке подразнення мозкових центрів зору і слуху під час справжньої галюцинації.

Якщо у витворах мистецтва критик-естетик розбирається незалежно від особистості автора, якщо останнє може цікавити його лише заради з'ясування мотивів та генезу, то для «соціал-лікаря» головне завдання зводиться до вивчення психічної конституції самого художника та його взаємодії з навколишнім середовищем. Особливий інтерес становляють для медика ті відгуки та враження, що провокуються у суспіль-

ISSN print 2414-4495, ISSN online 2710-1444, https://msz.knmu.edu.ua, msz.journal@knmu.edu.ua

стві «невропатичними» чи «психопатичними» творами художньої творчості. Ці відгуки знадобляться йому як пробна реакція для аналітичного визначення властивостей та складу соціального середовища, його культурного та естетичного розвитку.

Надмірна пристрасть до новизни, оригінальності, пікантності, прагнення не стільки дати художню насолоду, скільки вразити і приголомшити глядача, слухача, читача, придушити його розум і уяву умовними хитрощами, цинізмом, безглуздою манерністю. Все це, звичайно, цілком входить до області «патології мистецтва», в якій без лікаря ніхто не розбереться – ні побратим-художник, ні критик-естетик. Тут йдеться не так про ідейний зміст, як про прояв «навмисного» примхливого настрою, який може довести автора художнього твору до кошмарних форм, до меж, де «розум за розум» заходить, до безглуздості психопата або просто до дитячого белькотіння та примхи...

Звичайно, для «соціал-лікаря» важливі, як уже сказано, не самі по собі всякі безглузді «перли та адаманти» літератури та образотворчих мистецтв, але той суспільний ґрунт, на якому вони могли вирости та розвиватися, і в якому чуються схвальні відгуки, з'являються наслідування, – втілення вигадки в гіркій дійсності. Якою ж має бути нестійкість, неврівноваженість мозкових центрів, якщо очевидні симптоми дегенеративного мистецтва можуть подобатися і захоплювати, можуть знаходити шанувальників та послідовників? А з іншого боку, як мало зроблено, починаючи з сім'ї та школи, для соціальної психогігієни, в завдання якої входить попередження душевної збоченості та розхитаності, зокрема від моралі та естетичного почуття!.. Істеричність та виродження, що відображаються іноді так дико, цинічно і божевільно у творах мистецтва, не викликають у суспільстві достатнього та засудження, а тому продовжують розвиватися та множитися. Правда, нерідко ці збочення та безглуздість мають рятівну властивість зростання до повного безумства, а тому – і до самознищення. Але ж не все ж і не завжди слід розглядати sub specie aeternitatis! (лат. «у світлі вічного»). Справжнє життя пред'являє свої невідкладні завдання та вимоги. Не можна ж, склавши руки, чекати, поки зло не зникне «само собою», зруйнувавши всякий ґрунт під собою. … Іноді «зволікання часу смерті подібне». Психогігієністи зобов'язані вчасно [висловитися] проти продромальних симптомів виродження та всілякої аберації в галузі мистецтва та літератури, перш ніж хворобливі ухилення та надмірні роздратування встигнуть розвинутися і наробити багато бід серед неврівноважених натур та незрілих інтелектів.

Якби простежити за соціальним служінням лікаря на різних щаблях розвитку цивілізації, то, звичайно, довелося б з перших же кроків переконатись в залежності цього служіння від *культурності народу*. І це зрозуміло, бо солідарність та організованість громадського колективу неминуче пов'язані з розвитком спільних інтересів та з переважанням загального блага над приватним чи особистим. Той самий принцип застосовний і до лікарської діяльності з лікування та попередження хвороб. Чим культурніше населення, тим ширші його очікування від медицини; чим складніші та різноманітніші форми та умови його життя, тим більше є соціальних завдань для лікаря та гігієніста.

<...> Культурно-суспільне життя стає все більш складним, різноманітним, багатогранним. <...> Колишня простота та одноманітність життя зникли безповоротно. Разом з цим зникли ясність та простота відносин між членами суспільства. Виникла маса нових інтересів, особистих та групових. Гострішою

ISSN print 2414-4495, ISSN online 2710-1444, https://msz.knmu.edu.ua, msz.journal@knmu.edu.ua

стала «боротьба за існування», бо посилилася конкуренція. [Очікування] та вимоги культурної людини зазвичай зростають швидше, ніж кошти, необхідні для їх задоволення. Душа людини піддається більш сильним, частим, складним роздратуванням ззовні. Посилені турботи, клопоти, суєта все більше і все частіше спричиняють душевні хвилювання. Внутрішній спокій людини піддається все більшим зворушенням, а його розум і серце – тяжким випробуванням. «Суєта суєт і всіляка суєта» [вислів з книги Екклезіаста «Старого Завіту»].

<...> …життя нашого «культурного» суспільства з його характеризують нестримне прагнення розсіювання енергії, та легковажна зневагою до елементарних вимог психогігієни. Вже в давнину Гіппократ застерігав, [що потрібно уникати пересичення та будь-якої надмірної напруги].

<...> Там, де превалюють матеріальні інтереси та грубі чуттєві прагнення, де постійні душевні турботи та хвилювання не дають спокою, там зароджується велика небезпека тій моральній стійкості, без якої наша психічна рівновага так часто виявляється примарною. Якщо, з одного боку, ця моральна сила загартовується в «боротьбі за щастя», то, з іншого, вона так легко у багатьох надламується. Нас уже не дивують розхитування та різкі стрибки від радісного хвилювання до розчаруванню, зневірі і назад. Ці стрибки псують всю поведінку людини, її вчинки, взаємини з оточуючими.

<...> Очевидно, за цих умов на відповідне відновлення сил далеко не завжди можна розраховувати. Для цього потрібні відпочинок та повний спокій, чого сучасне життя великого міста не дає. <...> Навіть сильні, пікантні роздратування у мистецтві та літературі, котрих так шукають «втомлені» пересичені та розчаровані особи, перестають вже їх задовольняти. При такому настрої та підвищеній дратівливості [закономірно] слабшає вплив ідеалізму, загальнолюдських моральних принципів. Замість альтруїзму запановує грубий егоїзм, перевага інтелекту поступається місцем матеріалізму в гіршому значенні слова. Одним словом, погані сторони культурно-міського життя, з його хвилюваннями і поневіряннями, з його придушенням свободи та особистого життя, легко ведуть до *психопатичної небезпеки.* …такі умови життя, безсумнівно, корисно враховувати лікареві у кожному випадку.

З іншого боку, зручності та комфорт міського життя, його задоволення та забезпеченість неминуче ведуть до тієї моральної слабкості…, що так невигідно відрізняють містянина від сільського мешканця. [Важка] фізична праця та злидні, боротьба з природою загартовують людину і рятують її від душевного послаблення. Тоді як у «культурної» людини психічні розлади легко можуть виникати під впливом несильних порушень її забезпеченого, ситого життя, якщо такі негаразди повторюються часто. Тут під словом «культурний» містянин ми розуміємо ознаки витонченого життя з його перебільшеннями та крайнощами, що суперечать так часто вимогам здорового глузду, науки, здорового почуття міри. <...> Вимагаючи від навколишнього суспільного середовища гарантії для своїх зручностей та комфорту, цей містянин сам виявляється поганим працівником, з поганою трудовою дисципліною. Надмірність «надкультурного» життя, що настільки суперечить вимогам психогігієни щодо помірності, порядку та душевної рівноваги, насамперед шкідливо відбиваються на вищих функціях головного мозку. Звідси та висока нервова і психічна захворюваність та велика кількість самогубств, що так відрізняють суєтне міське життя від тихого, трудового сільського.

ISSN print 2414-4495, ISSN online 2710-1444, https://msz.knmu.edu.ua, msz.journal@knmu.edu.ua

<...> Ось чому лікарі так охоче радять містянину замість будь-яких ліків виїхати з міста, звільнитися від використання сурогатів природи, наприклад, штучного освітлення вночі замість денної діяльності при сонячному світлі.

<...> Лікар має звертати увагу на те, що багато навіть цілком нормальних «культурних» людей віддають перевагу таким творам літератури та мистецтва (особливо в музиці), що гостро, сильно «смикають нерви», хвилюють, дратують. Вони уникають і не схвалюють ті романи, драми, музичні твори, котрі зумовлюють лише м'які, ніжні форми емоцій … Звичайна міра насолоди витонченим для них є занадто слабка, бо їх сприйнятливість знижена. Їм потрібні сильні хвилювання, пікантні враження. Недарма порівнюють таких осіб із диспепсією, за наявності якої також шукають все сильно пряне, бо нормальний смак втрачено, здорова їжа вже втратила свої збуджувальні властивості через «слабкості» пригніченої нервової системи. Аналогічний стан, у цьому сенсі, ми бачимо й у неврастеніків.

<...> Величезну небезпеку у соціальному відношенні становлять подібні неврівноважені особистості. <...> …вони мають високий рівень навіюваності та наслідування саме до всього поганого. У цьому плані сама собою напрошується аналогія з погано вихованими дітьми з незміцнілими критеріями «добра та зла». Всім відомі випадки, коли під час війни та політичних заворушень діти з азартом грають у солдати, у військовий суд із присудженням до страти. Були випадки коли такі ігри закінчувалися гірко. Кому невідомий подальший розбещувальний вплив на «слабкі душі» різних злочинів і кримінальних процесів, що так широко зображують в кінотеатрах, газетах, низькопробній вуличній літературі! <...> Ті ж явища масового навіювання та наслідування соціал-медик спостерігає під час політичних заворушень, коли з такою рельєфністю виступають симптоми «психології натовпу» – пробудження первісних інстинктів та стихійних поривів. Звичайно, багато в чому ці явища залежать від народного темпераменту, від ступеня стійкості моральних принципів, від ступеня розвитку правосвідомості та почуття власної гідності, а передусім від розумового і взагалі культурного розвитку. Тільки фатальні наслідки «психології натовпу» з різко ослабленими критеріями моралі та розуму могли довести до того, що під час своєї Великої революції французи «захлиналися в крові своїх братів – в ім'я правди, миру та любові до людини» (Жорес, [Огюст Марі Жозеф Жан Леон, видатний французький політик, філософ, історик і соціалістичний лідер кінця XIX – початку XX століть, один із засновників Французької секції Робітничого інтернаціоналу, відомий своїми пацифістськими поглядами та боротьбою за соціальну справедливість]). <...> Якщо до цього додати схильність нервозних, неврівноважених осіб до надмірного сліпого схиляння перед будь-чим або кимнебудь (фетишизм, ідолопоклонство), то неприваблива картина «надкультурної» міської психології стане ще безрадіснішою. У такій масі можна знайти сумні приклади забобонів, фанатизму навіть у сфері, очевидно, суто розумовій (мистецтво, політика тощо). Поруч із нестримним скептицизмом і критицизмом спостерігач виявляє жах сліпого упередження. Мимоволі згадуємо слова поета:

Gefährlich ist den Leu zu wecken
Und schrecklich ist des Tigers Zahn
Doch das schreklichste de Schrecken
Jst der Mensch in seinem Wahn.

(Небезпечно розбудити лева і жахливий зуб тигра, але найстрашнішим є людина у своїх ілюзіях (помилках) [роздуми про руйнівний потенціал людської натури; анонімний вірш, який

ISSN print 2414-4495, ISSN online 2710-1444, https://msz.knmu.edu.ua, msz.journal@knmu.edu.ua

іноді неправильно приписують Фрідріху Шиллеру]).

За високого рівня розумового і культурного розвитку життєва енергія підпорядковується директивам розуму. Навпаки, у малокультурних, неосвічених людей вона заміщується чуттєвими та інстинктивними спонуканнями, без розумового контролю, часто і без моральних регуляторів. Те саме спостерігається у дітей, психопатів і у неврівноважених «нервових» людей. Всі вони легко підкоряються навіюванням всякого роду, і всі вони схильні до сліпого наслідування та поклоніння. Перед нами чітка картина душевного недорозвинення, деградації, психічної слабкості та дегенеративної подоби. Однією з важливих ознак такого стану, що мають велике психосоціальне значення, є переважання суб'єктивності та ослаблення об'єктивної критичної думки, котрі зазвичай поєднуються зі зниженням моральної сили. Звідси стає зрозумілим, чому такі особистості інстинктивно шукають опори поза собою, в будь-кому або в чомусь. Це може бути все одно що: чи груба фізична сила або містична, чи вплив багатообіцяючого заклику або вчення. Людині потрібна лише примара захисту та допомоги, необхідна хоча б лише ілюзія, що збуджує енергію та почуття стійкості, забезпеченого існування. Налаштовані у бажаному напрямі почуття й уява мають успішно замінити собою жорстку реальність, що потребує зовсім інших психічних сил – об'єктивного спостереження, тверезої думки, моральної сили; адже цього у наших «психоаномалів» і не вистачає! Для них набагато легше і приємніше вдаватися до фантазмів та ірраціонального, ніж напружувати силу інтелекту, не підкріпленого науковим знанням. Втім, і окрім психоаномалів, існують, мабуть, цілком нормальні люди, навіть «освічені» (зазвичай нереалістично!), котрим в хвилини потрясіння необхідно шукати підтримки у моральній силі ірраціональних переконань і вірувань. Кожен невропатолог мав таких пацієнтів з розхитаною, нестійкою психікою, на яких сприятливу терапевтичну дію не мали ліки, а моральна сила була почерпнута в релігійному настрої. Для лікаря, який знає про вплив кіркових центрів великого мозку на весь простір матеріальних функцій тіла, довільних та мимовільних, такі факти не становлять нічого загадкового. Вплив підбадьорливих, збуджувальних емоцій стає фізіологічно зрозумілим.

<...> Тому проти такої міської «надкультури» вже давно чулися протести в ім'я *індивідуалізму*, заради захисту особистого «я» та суб'єктивного, самодостатнього життя. Адже надмірний альтруїзм та усуспільнення іноді призводять до насильницького нівелювання людей, до розпорошення та применшення індивідуальних ідеалів, задумів, прагнень, творчих обдарувань. Звичайно, і суб'єктивісти-індивідуалісти йдуть надто далеко. Наприклад, імпресіоністи визнають, що у витонченому мистецтві основним критерієм оцінки є особисте почуття та настрій.

<...> Пробудження здорового глузду та здорового почуття міри і гармонії, піднесення почуття самозбереження, громадська охорона кращих завітів і традицій, наснага маси в ім'я загального блага та загальнолюдських ідеалів або в ім'я ідеї національності, незалежності, прав і свобод – все це належить до сфери «самолікування» колективу, якщо ці лікувальні сили виникають спонтанно у всіх його частинах, а не прищеплюються ззовні у вигляді чужої «вакцинації», у вигляді «щеплення» сторонньою силою.

Тепер постає питання – якими ж цілющими засобами можна боротися проти таких вад «надкультури», як нервовість, зніженість, розслаблення волі, характеру? Що може відповісти на це со-

ISSN print 2414-4495, ISSN online 2710-1444, https://msz.knmu.edu.ua, msz.journal@knmu.edu.ua

ціал-лікар? Виходячи зі свого основного принципу "sublata causa, tolitur effectus" (лат. «з видаленням причини видаляється наслідок» [фраза з римського права та схоластичної філософії]), він насамперед міг би наполягати на виправленні та поліпшенні тих згубних сторін соціального життя, побуту, які є причиною згаданих вад. <...> На противагу впливу міської «надкультури», лікареві доводиться наполегливо рекомендувати життя поза містом і вказувати на оздоровлення душі і тіла за допомогою фізичної праці з його суворою дисципліною, витримкою, наполегливістю, терпінням, зрозуміло, з дотриманням основних вимог гігієни. За таких вправ своєї волі та тренування людина привчається зосереджувати увагу не на своїй особистості, але на зовнішніх предметах та справах. У неї створюється самовладання та самодіяльність. Вона забуває про свої «нерви»; її надмірно розвинена вразливість через відсутність подразнень зменшується і повертається у нормальні рамки. В її поведінці, у відносинах із зовнішнім середовищем встановлюється толерантність; загалом настає оздоровлення.

Ось чому найкращі суспільні сили так наполегливо борються проти таких крайнощів у житті, мистецтві, літературі заради пробудження здорових понять та почуттів, заради оздоровлення від соціальної недуги. Потрібно бути невиправним песимістом, щоб не вірити в кінцеве торжество здорового глузду та здорової совісті у боротьбі проти нездорових нашарувань та накипу «надкультури» та її різних породжень.

Такі складні й важкі завдання лікаря на терені його громадського служіння.

Післямова

Ідеї Данилевського В.Я., висловлені у лекції про лікаря, суспільство, культуру та медицину, знайшли свій розвиток у роботах багатьох вчених. Так, про вплив фізіологічних процесів на психічні функції в одному руслі з Данилевським В.Я. висловлював нобелівський лауреат Ерік Кандель (Eric Kandel) в його роботах про нейробіологічні основи пам’яті та навчання; американський дослідник зв’язку між емоціями, розумом і тілом Антоніо Дамасіо (Antonio Damasio). Останній у роботі «Помилка Декарта» [8] розвив ідею про те, що емоції є основою раціонального мислення та соціальної поведінки.

Ідеї Данилевського В.Я. у соціальній психології розвивали нобелевський лауреат з економіки Даніель Канеман (Daniel Kahneman), який досліджував когнітивні процеси при прийнятті рішень, та Філіп Зімбардо (Philip Zimbardo), який у класичному експерименті з в’язницею [9; 10] продемонстрував вплив соціальних умов на поведінку.

У галузі еволюційної психології роботи Данилевського В.Я. знайшли розвиток у творах Девіда Басса (David Buss) з основ соціальної поведінки (кохання, ревнощів, конкуренція) та нейробіолога Роберта Сапольскі (Robert Sapolsky), який у книзі «Поведінка: Біологія людини в нашому кращому та гіршому» [11] також поєднав фізіологію, психологію та соціальні аспекти, щоб пояснити поведінку людини.

Піонер у галузі соціальної фізіології Джон Каціоппо (John Cacioppo) висловлював аналогічні Данилевському В.Я. думки про влив соціальної ізоляції на фізіологію та здоров’я людини [12], а Таня Сінгер (Tania Singer) – про нейробіологічні основи емпатії та соціальних емоцій [13].

Філософські ідеї Данилевського В.Я. про ефекти поєднання історичних, біологічних та соціальних аспектів розвитку людства перегукуються з ідеями історика Юваля Ноя Харарі (Yuval Noah Harari), викладених у книгах "Sapiens" [14], "Homo Deus" [15] та «21 урок для XXI століття» [16]; з ідеями когнітивного психолога та дослідника мови

ISSN print 2414-4495, ISSN online 2710-1444, https://msz.knmu.edu.ua, msz.journal@knmu.edu.ua

і соціальної поведінки Стівена Пінкера (Steven Pinker), який у книзі «Як працює розум» [17] розглядає еволюційні основи психічних процесів, торкається значення емоцій та мистецтва.

Певні перетини існують і з роботами сучасних українських фізіологів Миколи Чаговця та Олександра Богомольця, з роботами про сучасні основи здоров'язбереження [18; 19].

Висновки

Таким чином, ідеї Данилевського В.Я., викладені у вступній лекції для студентів-медиків про лікаря, суспільство, культуру та медицину показують зв'язки фізіологічних процесів та психічних функцій, емоції та соціальної поведінки, умов життя та поведінки, описують причини та форми соціального служіння лікаря. Лекція обґрунтовує необхідних, але нових на час її написання, обов'язків кожного лікаря бути соціалгігієністом у питаннях профілактики хвороб та психогігієни.

Конфлікт інтересів відсутній.

Література

1. Данилевський ВЯ. Спогади старого професора. (Автобіографія). Рябченко ВВ (укладач). Харків: Раритети України, 2018. 356 с.

2. Білецька ОМ (укладач). Приклад служіння: збірка праць В.Я. Данилевського та матеріалів про його діяльність. Харків: Видавництво «Форт»; 2007. 528 с.

3. Білецька ОМ, Марковська ОВ, Шевченко ОС, Латогуз СІ, Полоннік ІА, Сушецька АС, Астапова ЯВ, Гурбич ОС. Лекція Василя Яковича Данилевського про здоров'я та хворобу (1921): коментований переклад. Медицина сьогодні і завтра. 2024;93(3):92-103. DOI: 10.35339/msz.2024.93.3.bms.

4. Білецька ОМ, Марковська ОВ, Шевченко ОС, Латогуз СІ, Манучарян СВ, Ворошилова ЄІ, Луценко ЄЮ, Полонник ІА. Лекція Василя Яковича Данилевського про науку, університет та вибір факультету (1921): коментований переклад. Експериментальна і клінічна медицина. 2024;93(3):86-97. DOI: 10.35339/ekm.2024.93.3.bms.

5. Biletska OM, Korneyko IV, Markovska OV, Shevchenko AS, Aleksanian KA, Cherkova NV, Dushyk LM. Vasyl Yakovych Danylevskyi's lecture on the doctor, the patient, and the successes of medicine (1921): annotated translation. Inter Collegas. 2024;11(3):53-9. DOI: 10.35339/ic.11.3.bkm.

6. Данилевський ВЯ. Лікар, його покликання та освіта. Вступні читання. Харків: Всеукраїнське державне видавництво; 1921. 416 с.

7. Plautus TM. Asinaria [Donkey Comedy]. The Latin Library [Internet]. Available at: https://www.thelatinlibrary.com/plautus/asinaria.shtml [accessed 01 Mar 2025].

8. Damasio A. Descartes' Error: Emotion, Reason, and the Human Brain. New York: Putnam; 1994. 312 p.

9. Stanford Prison Experiment [Internet]. Available at: https://www.prisonexp.org [accessed 01 Mar 2025].

10. Zimbardo PG. The Stanford Prison Experiment: A Simulation Study of the Psychology of Imprisonment. Stanford: Stanford University; 1971.

11. Sapolsky R. Behave: The Biology of Humans at Our Best and Worst. New York: Penguin Press; 2017. 800 p.

12. Cacioppo JT, Patrick W. Loneliness: Human Nature and the Need for Social Connection. New York: W.W. Norton & Company; 2008. 352 p.

13. Singer T, Bolz M, editors. Compassion: Bridging Practice and Science. Munich: Max Planck Society; 2013. 512 p.

ISSN print 2414-4495, ISSN online 2710-1444, https://msz.knmu.edu.ua, msz.journal@knmu.edu.ua

14. Harari YN. Sapiens: A Brief History of Humankind. London: Harvill Secker; 2014. 512 p.
15. Harari YN. Homo Deus: A Brief History of Tomorrow. London: Harvill Secker; 2016. 464 p.
16. Harari YN. 21 Lessons for the 21st Century. London: Jonathan Cape; 2018. 368 p.
17. Pinker S. How the Mind Works. New York: W.W. Norton & Company; 1997. 660 p.
18. Shevchenko AS, Shevchenko VV, Brown GW. The preventive direction of modern theories of health and health-saving in public health and education. Inter Collegas. 2024;11(1):45-51. DOI: 10.35339/ic.11.1.ssb.
19. Heera HS, Najar SSH, Shevchenko AS, Lytvynenko OYu. Valeological relationship of physical workability with health indicators. Inter Collegas. 2023;10(1):33-36. DOI: 10.35339/ic.10.1.hns.

Biletska O.M., Shevchenko A.S., Gubina-Vakulik G.I., Latohuz S.I., Polonnik I.A., Voroshylova Ye.I., Hurbych O.S., Bilyi Ye.Ye.

VASYL YAKOVYCH DANYLEVSKYI'S LECTURE ON THE DOCTOR, SOCIETY, CULTURE AND MEDICINE (1921): AN ANNOTATED TRANSLATION

The article continues the series of lectures by the outstanding Kharkiv scientist with a world name, Vasyl Yakovych Danylevskyi. In it, the scientist notes that in the second half of the last century, the doctor's horizons expanded significantly with the realization of the need for social service in medicine. In order to take into account, the patient's social ties for his diagnosis and treatment, the doctor needs knowledge in the field of sociology, psychology, economics, other sciences and fields of knowledge. A large crowd is dangerous if its psyche is set on destruction. The doctor's public service also concerns epidemiology, occupational hygiene, forensic examination, school hygiene, social psychology and psychiatry. The doctor's competence is necessary and can be useful for assessing art, literature, the adequacy of worldview and religious views. Psychohygiene, according to the scientist, can prevent symptoms of degeneration in the field of fine arts and literature before they affect the mental state of unbalanced natures and immature intellects. For some people, the convenience and comfort of city life led to moral weakness and degradation, and social bustle to a psychopathic personality. People with mental disorders seek everything very exciting and irritating in works of literature and art. The usual level of pleasure in the refined is already hardly acceptable for them. In contrast to the influence of the urban "superculture", a doctor can recommend restoring a person's tolerance to the social environment and his recovery through physical labor, strict discipline, endurance, and patience in rural conditions. The scientist's ideas, show the connections between physiological processes and mental functions, emotions and social behavior, describe the reasons and forms of the doctor's social service. The lecture substantiates duties of every doctor to be a social hygienist in matters of disease prevention.

Keywords: *social psychology, evolutionary psychology, art, personality.*

Надійшла до редакції 09.01.2025
Прийнята для публікації 01.03.2025

Архівовано: https://doi.org/10.5281/zenodo.15072660

ISSN print 2414-4495, ISSN online 2710-1444, https://msz.knmu.edu.ua, msz.journal@knmu.edu.ua

Відомості про авторів

Білецька Ольга Михайлівна – доктор медичних наук, професор, професор кафедри спортивної, фізичної та реабілітаційної медицини, фізичної терапії та ерготерапії Харківського національного медичного університету, Україна.
Поштова адреса: Україна, 61022, м. Харків, пр. Науки, 4, ХНМУ.
E-mail: om.biletska@knmu.edu.ua
ORCID: 0009-0006-1828-9916.

Шевченко Олександр Сергійович – магістр медицини, педагогіки та економіки, координатор редакції наукових журналів Харківського національного медичного університету, Україна; директор Харківського Регіонального Інституту Проблем Охорони Громадського Здоров'я, Україна.
Поштова адреса: Україна, 61022, м. Харків, пр. Науки, 4, ХНМУ.
E-mail: as.shevchenko@knmu.edu.ua
ORCID: 0000-0002-4291-3882.

Губіна-Вакулік Галина Іванівна – доктор медичних наук, професор, професор кафедри патологічної анатомії Харківського національного медичного університету, Україна.
Поштова адреса: Україна, 61022, м. Харків, пр. Науки, 4, ХНМУ.
E-mail: gvgipatology@gmail.com
ORCID: 0000-0003-3816-8530.

Латогуз Сергій Іванович – кандидат медичних наук, доцент, доцент кафедри спортивної, фізичної та реабілітаційної медицини, фізичної терапії та ерготерапії Харківського національного медичного університету, Україна.
Поштова адреса: Україна, 61022, м. Харків, пр. Науки, 4, ХНМУ.
E-mail: si.latohuz@knmu.edu.ua

Полоннік Ігор Анатолійович – асистент кафедри спортивної, фізичної та реабілітаційної медицини, фізичної терапії та ерготерапії Харківського національного медичного університету, Україна.
Поштова адреса: Україна, 61022, м. Харків, пр. Науки, 4, ХНМУ.
E-mail: i.polonnik@gmail.com

Ворошилова Євгенія Ігорівна – викладач кафедри спортивної, фізичної та реабілітаційної медицини, фізичної терапії, ерготерапії Харківського національного медичного університету, Україна.
Поштова адреса: Україна, 61022, м. Харків, пр. Науки, 4, ХНМУ.
E-mail: yi.voroshylova@knmu.edu.ua

Гурбич Олександр Сергійович – викладач кафедри спортивної, фізичної та реабілітаційної медицини, фізичної терапії та ерготерапії Харківського національного медичного університету.
Поштова адреса: Україна, 61022, м. Харків, пр. Науки, 4, ХНМУ.
E-mail: os.hurbych@knmu.edu.ua
ORCID: 0009-0009-8122-8827.

ISSN print 2414-4495, ISSN online 2710-1444, https://msz.knmu.edu.ua, msz.journal@knmu.edu.ua

Білий Євген Євгенович – доктор філософії, доцент кафедри акушерства та гінекології № 2 Харківського національного медичного університету, Україна.
Поштова адреса: Україна, 61201, м. Харків, пр. Перемоги 57, ХНМУ.
E-mail: nonamenoof@gmail.com
ORCID: 0000-0003-3383-7088.